

УДК 10 (09) (575.2) (043.3)

Мукасов Б.М.

философ. илим. док., профессор, академик

Мукасов Б.М.

док. филос. наук, профессор, академик

Mukasov I.M.

doc. Philosopher sciences, professor, academician

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы

Национальная академия наук Кыргызской Республики

National Academy of Science Kyrgyz Republic

КЫРГЫЗДАРДЫН ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙЛОМУНУН ГЕНЕЗИСИНИ

СОЦИОМАДАНИЙ НЕГИЗДЕРИ

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ ГЕНЕЗИСА

ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ КЫРГЫЗОВ

SOCIO-CULTURAL FOUNDATIONS OF GENESIS PHILOSOPHICAL

THOUGHT OF THE KYRGYZ

Аннотация. Макалада кыргыздардын дүйнө таанымынын генезисинин социомаданий негиздери, мифтик аң-сезиминин парадигмалары, мусулманга чейинки ишенимдеринин жана эмпирикалык билимдеринин позитивдүү элементтери каралган. Байыркы кыргыздардын дүйнөгө болгон көз карашындагы позитивдүү тенденциялар мифтерде, диндин алгачкы формаларында жана эмпирикалык билимдерде чагылдырылган. Күндөлүк жашоо-турмуштук практика жана байкоолор адамдардын ой жүгүртүүлөрүндөгү рационалдык тенденциялардын болушун шарттаган. Аларга мүнөздүү өзгөчөлүк болуп дүйнөгө карата сезим-туюмдук мамиле эсептелет.

Негизги сөздөр: философия, коом, жаратылыш, ой, адам, миф, дин, билим, ишеним, эл, аң-сезим.

Аннотация. В статье рассматриваются социокультурные основы генезиса мировоззрения, парадигмы мифологического сознания, позитивные элементы домусульманских верований и эмпирических знаний древних кыргызов. Отмечается, что позитивные тенденции в мировоззрении древних кыргызов проявились в мифах, ранних формах религии и эмпирических знаниях. Обыденно-житейская практика и наблюдения обусловили формирование в мышлении людей первоначальных рациональных тенденций, главной чертой их было созерцательное отношение к внешнему миру, единство которого осознавалось нашими предками стихийно.

Ключевые слова: философия, общество, природа, мысль, человек, миф, религия, знание, вера, народ, сознание.

Abstract. The article discusses the sociocultural foundations of the genesis of the worldview, the paradigm of mythological consciousness, the positive elements of pre-Muslim beliefs and empirical knowledge of the ancient Kyrgyz. It is noted that positive trends in the worldview of

the ancient Kyrgyz were manifested in myths, early forms of religion and empirical knowledge. Everyday practice and observations determined the formation of initial rational tendencies in the thinking of people, their main feature was a contemplative attitude towards the outside world, the unity of which was spontaneously recognized by our ancestors.

Key words: philosophy, society, nature, thought, man, myth, religion, knowledge, faith, people, consciousness.

Кыргыз эли Орто Азиядагы байыркы элдердин бири. Ушуга байланыштуу белгилүү чыгыш таануучу, академик В.В.Бартольд: “Кыргыздар Орто Азиядагы эң байыркы элдердин катарына кирет. Азыркы кезде Орто Азияда жашап жаткан элдердин ичинен тарыхта аты мынчалык эрте кезиккен бир дагы эл болбосо керек” [4, с. 475], – деп жазат. Чындыгында эле Кыргызстандын аймагындагы алгачкы адамдардын издери болжол менен мындан 300-200 миң жылдары мурда кездешет [5, с. 80]. “Кыргыз” деген этноним биздин заманга чейинки 201-жылдын кытай жылнаамасында биринчи жолу жолугат.

Байыркы кыргыздардын тарыхына толук токтолбостон биз болгону кыргыз эли коомдук жана маданий өнүгүүдө бирде жогору көтөрүлүп, бирде кайра түшүп турган этаптарды басып өткөнүн белгилейбиз. Кыргыз элинин басып өткөн тарыхы өтө татаал болгон. Чет жерликтердин кол салууларынан жана талап-тоноочулук, баскынчылык аракеттеринен улам кыргыз эли канчалык жапа чегип, азап тартса да, өзүнүн ата мекенин коргоп, өз көз карандысыздыгын сактап калган.

Кыргыз эли өзүнүн өнүгүү жолунун абдан татаал экендигине карабастан, башаты тээ байыркы заманга барып такалган өз алдынча улуттук маданиятын калыптандырган. Байыркы кыргыздардын маданияты жалпысынан алганда көчмөнчүлүк жашоо мүнөзү менен аныкталган. Көчмөндөрдүн чарбачылыгынын негизин мал чарбачылыгы түзүп, анын ичинде кой чарбасы, жылкы өстүрүү, ошондой эле төө кармоо жана мүйүздүү ири мал өстүрүү негизги тармактардан болгон. Мал чарбачылыгынын өнүгүшүнө аймактын табигый-географиялык шарттары жана элдин кылымдап калыптан-

ган турмуш-тиричилиги өзгөчө таасир тийгизген.

Байыркы кыргыздардын мал чарбачылыгы өздөрү жашаган табигый шартка ылайык келген. Асман тиреген аскалар, көк мелжиген улуу тоолор, күнгүрөнгөн капчыгайлар, кескин континенттүү климат, түздүк жерлердин өтө аздыгы мал чарбачылыгынын гана өнүгүшүнө мүмкүнчүлүк ачкан, ошону менен бирге мындай табигый шартка байымдуу малдын түрлөрүнүн гана өсүшүн шарттаган.

Байыркы кыргыздар жылкы өстүрүүгө өзгөчө көңүл бурушкан, анткени жылкы алардын негизги жана өтө ишенимдүү көлүгү, унаасы катары кызмат кылган. Кыргыздар көчкөндө жылкыга жүк жүктөшкөн, минип жоокерчиликке чыгышкан жана мал кайтарган, б.а. жылкы кыргыз баласы төрөлгөндөн өмүрүнүн акырына дейре аны менен бирге болгон. “Ат адамдын ишенимдүү жандоочусу болуп, аны ар түрдүү кырсыктан жана коркунучтан сактаган” [9, с. 72]. Андан дагы жылкы бир конуштан экинчи бир конушка көчкөндөгү негизги каражат катары ар түрдүү көчмөн элдердин маданияттарынын бири-бирине тийгизген таасирин күчөткөн жана көчмөн цивилизациянын калыптанышына жана өнүгүшүнө өбөлгө болгон.

Байыркы кыргыздарда дыйканчылыктын жана аңчылыктын примитивдүү түрлөрү болгондугу тарыхый булактардан белгилүү. Ал эми көчмөн кыргыздардын эзелки маданиятынын алкагында металл иштетүү менен байланышкан күндөлүк турмуш-тиричиликте керектелүүчү ар түрдүү шаймандарды даярдоо боюнча кол өнөрчүлүк түрүндө өнөр жайды өнүктүрүүнүн элементтери да болгон [1, с. 15].

Байыркы кыргыздардын кийим-кечеси, идиш-аягы негизинен көчмөн турмушка ылайыкташып жасалган. Күндөлүк тиричиликте териден, кийизден жана жүндөн ар түрдүү кийим-кечелер, баштык, куржун, жип-шуулар ж.б. үй-тиричилигине жана жоокерчиликке колдонулуучу буюмдар жасалган. Турмуш-тиричиликтин бардык тармактарында кеңири пайдаланылган бул буюмдар адам менен табияттын ортосундагы байланыш түйүнү болуп эсептелүү менен табиятты таанып билүүнүн каражаты катары саналган.

Адамдарга объективдүү дүйнө буюмдар жана аларга байланыштуу жасалган аракеттер аркылуу ачылган. Буюмдар өзүлөрүн жасаган адамдардын бүткүл тажрыйбасын, чыныгы дүйнө жөнүндө алардын көз караштарын ачып көрсөткөн жана ар кыл маалыматтардын сактоочусу болгон. Турмуш-тиричиликтин демейки буюмдарын адамдар убакытты, көлөмдү жана аралыкты өлчөө максатында да колдонушкан. Ушундан улам байыркы кыргыз тилинде турмуш-тиричиликке байланыштуу терминдер кеңири таркаган. Бир сөз менен айтканда турмуш-тиричилик буюмдарынын жардамы менен байыркы адамдар табиятты жашоого ылайыкташтырып өзгөрткөн, чексиз дүйнө түзүлүштүн мыйзамдарын таанып билүүгө жана объективдүү кабыл алууга мүмкүндүк алган. Байыркы кыргыздардын маданий багыттагы мындай ийгиликтери белгилүү тарыхчы С.М.Абрамзондун: “Өздөрүнүн маданий өнүгүшүнүн даражасы боюнча кыргыздар кыязы, өздөрүнүн түндүктөгү жана чыгыштагы коңшуларынан жогору турган” [2, с. 438], – деп объективдүү жыйынтык чыгарышына өбөлгө болгон. Ушундай эле көз карашты башка изилдөөчүлөр да колдошот [10, с. 29-40].

Байыркы кыргыздардын маданиятына жүргүзүлгөн изилдөөлөр күбөлөгөндөй, анын түпкүрүнөн коомдун рухий чөйрөсүнүн керектөөлөрүн канааттандыруу менен бирге улуттук реалисттик ойлордун башаты жаралган. Байыркы мезгилде

эле табигатты иш жүзүндө өздөштүрүү процессинде кыргыздар сырткы дүйнөнүн реалдуу байланыштарын жана мамилелерин, адамдардын табигый жана коомдук маңызын түшүнүүгө аракет жасаган. Ушунун натыйжасында байыркы кыргыздардын дүйнөнү рухий өздөштүрүүлөрүндө позитивдүү жана рационалдуу тенденциялар пайда болгон. Бул тенденциялар кыргыздардын дүйнө таанымынын жана чыныгы дүйнөнү өзгөртүүсүнүн өзгөчө формасы болуп калган. Алар айлана-чөйрөнүн объективдүү байланыштарына көз каранды болгон оор турмуштук шарттар жана катаал турмуштук практика менен үзөңгүлөш өнүккөн.

Байыркы кыргыздардын дүйнөгө болгон көз караштарындагы философиялык ойлордун элементтери биринчи кезекте алардын мифтеринде, мусулман динине чейинки ишенимдеринде жана эмпирикалык билимдеринде пайда болгон.

Мифтерде биздин ата-бабаларыбыздын дүйнөгө болгон көз карашынын тарыхый алгачкы формасы чагылдырылган. Мифтик аң-сезим адамдардын коомдогу, жаратылыштагы кубулуштарды таанып билүүгө болгон аракеттеринин интуитивдүү жыйынтыгы. Мифтерде чагылдырылган дүйнөнүн картинасы конкреттүү жагдайдын абстракциялаштырылган түшүнүгү катары эмес, эмоционалдык-баалуулуктун жыйындысы катары берилет.

Дүйнөнү өздөштүрүүнүн мифтик ыкмасында байыркы адам өзүн табияттан бөлүп карабайт, алардын ортосундагы өзөктүү байланыштар так дифференциялык мүнөзгө ээ эмес. Ушундан улам мифология өзүнө дүйнөгө болгон көз караштын пайда болушунун зарыл өбөлгөлөрү катары иллюзиялык, фантазиялык, ал гана эмес иррационалдык элементтерди камтыйт. Бирок, мына ушулар мезгил өткөн сайын дүйнөгө болгон көз караштагы жалпылоого жана образдуу ой жүгүртүүгө карата болгон жөндөмдүүлүктүн пайда болушу үчүн негизги өбөлгөлөрдү түзүү менен рационалдык мазмунга айланган.

Мифология – бул байыркы адамдардын табияттын жана коомдун тигил же бул кубулушунун пайда болуу себептерин, алардын ички байланыштарын, кыймылын түшүнүүгө жасаган аракетин. Ошол эле учурда ал табият кубулуштарын башкаруу жана багынтуу максатын койгон дүйнө түшүнүүнүн жолу. Мифтерде элдин рухий, таанып билүү жана практикалык тажрыйбалары топтолгон, б.а. мифтерде байыркы адамдардын болмушту аңдап билүүсү, дүйнөнүн баш аягы жок, чексиздиги тууралуу ойлору, дүйнөнүн материалдык башаты жөнүндөгү идеялары, табигый жана социалдык кубулуштардын өзгөрүлмөлүүлүгү жана карама-каршылыгы тууралуу көз караштары өз издерин калтырган. Ошентип мифтик аң-сезимде эң алгачкы түшүнүктөр, жалпылоолор пайда болгон. Алар кийин дүйнөгө карата болгон стихиялык көз караштын ордуна рационалдуу жана абстрактуу ой жүгүртүүнүн келишин шарттоо менен мейкиндик жана мезгил, себеп жана натыйжа, кокустук жана зарылдык жана башка ушу сыяктуу кенен категориялардын жаралышына негиз катары кызмат кылган.

Аристотель: “Мифти жакшы көргөн адам кандайдыр бир деңгээлде философ болуп эсептелет, анткени миф адамдарды таңкалтырган нерселерден түзүлөт”, – деп эсептеген. Мына ушул адилеттик менен айтылган пикирге таянып, адамдын дүйнөнү жана өзүн-өзү таанууга жасаган аракетин жаткан кыргыз элинин мифин философиялык ойломдун өнүгүшүнүн өбөлгөсү жана алгачкы этабы катары карасак туура болот.

Ал эми мусулман динине чейинки диний ишенимдер кыргыз элинин маданиятынын негизги бөлүктөрүнүн бири болуу менен бирге, өзүнүн мазмуну боюнча миф менен өтө тыгыз байланыштуу. Алар байыркы кыргыздардын аң-сезиминде бири-бирин толуктап, өтө тыгыз биримдикте болгон. Ошондой болсо да, миф жана диний дүйнө кабылдоонун алгачкы формалары бири-бирине окшош эмес, анткени алардын

булактары ар түрдүү. Эгерде ислам динине чейинки ишенимдердин тамырын адамзат баласынын табият кубулуштарынын алдындагы күчсүздүгүнөн издесек, анда мифтин тамырын – негизинен адамзат акылынын курчап турган айлана-чөйрөнү түшүнүүгө жана түшүндүрүүгө болгон аракетинен издөө зарыл. Диндин алгачкы формалары ар дайым адамдын кандайдыр бир табияттан сырткары турган күчтөрдөн алсыздыгын жана аларга көз карандылыгын билдирет. Миф булардан айырмаланып өзүнө билимдин жана логиканын элементтерин сиңирген. Ошондой болсо да, булардын ортосун кескин айырмалап көрсөтүүгө болбойт, анткени “миф өзүнүн өнүгүшүнүн алгачкы этаптарында диний-магиялык ырым-жырымдар менен өзөктөш байланышат жана диний ишенимдердин олуттуу бир бөлүгү болуп эсептелет” [8, с. 14]. О.Козубаев миф “диндин алгачкы формаларынын да, поэзиянын да негизин түзөт” [6, с. 79], – деп туура белгилейт.

Кыргыздардын мусулман динине чейинки ишенимдери бул адамдардын чыныгы дүйнөнү чагылдыруусунан келип чыккан фантастикалык (мифтик) менен иллюзиялуулук (диндик) кошо катышкан синкреттүү кубулуш. Мында иллюзиялуулук өзгөчө мааниге ээ.

Байыркы кыргыздардын дүйнөгө болгон көз караштарына жүргүзүлгөн талдоо көрсөткөндөй адамзат коомунун өнүгүшүнүн алгачкы этаптарында табият менен өтө тыгыз байланышта жана ага дайыма көз каранды абалда жашаган адам аны чексиз күчтүү, кудуреттүү нерсе катары кабыл алган. Табияттын өнүгүшүнүн мыйзам-ченемдүүлүктөрүн түшүнбөгөндүктөн, анын кубулуштарын табигый себептер менен түшүндүрүүнү билбегендиктен, ал табияттын кубулуштарына жана объекттерине акыл-эсти таңуулап, жамандыкты жана жакшылыкты жасаган жөндөмдүүлүктү ыйгарган. Мына ошондон улам табияттын көптөгөн кубулуштары ыйык жана кудуреттүүлүккө айланган. Аларга байыркы адам сыйынуу

менен кайрылып, алардан турмуштагы “жашоо жыргалчылыкты берүүсүн” суранган.

Ошону менен бирге табияттын таанылып-билине элек кубулуштары жана нерселери байыркы адамдын аң-сезиминде жеке эле диний ишенимди жана коркууну жаратпастан, ошондой эле аларды аңдап-түшүнүүгө байланыштуу аракетти да жараткан. Ал эми таанып билүү өзүнүн маңызы боюнча – бул өтө карама-каршылыктуу процесс. Таанып билүүчүлүк процессинде адамдын дүйнөдөгү реалдуулуктар жөнүндөгү көз карашы ой жүгүртүүнүн негизинде келип чыккан. Ошону менен бирге А.Ф.Анисимов туура белгилеп көрсөткөндөй, “коомдун материалдык шарттарынын аң-сезимдеги чагылуусунун негизинде калыптанган көз караш, тарыхый жактан адамдын жаратылышка болгон үстөмдүгүнүн деңгээлине дал келген. Тажрыйбанын тарыхый жактан өнүгүшү адамдардын көз караштарындагы рационалдуулуктун элементтерин көбөйткөн, мына ушундай тажрыйбанын чектелүүлүгү иллюзиялуулуктун пайда болушу үчүн пайдубал түзгөн” [3, с. 383-364]. Табияттын таанылып билине элек кубулуштары байыркы адамдардын алсыздыгын көрсөтүү менен бирге диний көз караштын келип чыгышына алып келген жана аларды табияттан сырткары турган күчтөргө сыйынууга аргасыз кылган.

Адамдар, өзүнүн маңызы боюнча жашоолук башталмага ээ болгон табияттын кубулуштарын жандуу нерсе катары көрсөтүшкөн жана аларга сыйынышкан. Бирок, объективдүү жаратылышты диний жактан чагылдыруу табияттан сырткары турган күчкө болгон ишеним менен гана эмес, ошондой эле реалдуулук, активдүүлүк жактар менен да коштолгон. Байыркы адамдар табият кубулуштарын таанып билүү процессинде, “мистикалык” табиятка таасир этүүгө жана аны багынтууга болот деген жыйынтыкка келген.

Исламга чейинки диний ишенимдер – кыргыздардын рухий прогрессинин маанилүү жана зарыл баскычы болгон. Булар

теориялык таанып билүүчүлүктүн башаттарын калыптандырууда чоң мааниге ээ болгону шексиз, б.а. алар адамдардын ой жүгүртүүлөрүнүн конкреттүү кырдаалдардын тар алкагынан сыртка чыгышын шарттаган. Дүйнөдөгү карама-каршы күчтөрдү, принциптерди, өнүгүү тенденцияларын бөлүп көрсөтүүгө умтулуу, бир катар бинардык оппозицияларды, дуалисттик карама-каршылыктарды (маселен, “жамандык-жакшылык”, “өмүр-өлүм”, “бактылуулук-бактысыздык”, “күн-түн”) калыптандырууга жасалган аракет адегенде байыркылардын ой жүгүртүүлөрүнө мүнөздүү болгон.

Жогоруда аталган түшүнүктөрдүн жардамы менен табияттын жана коомдун мыйзамдарын таанып билүүдө бир жагынан эмпирикалык тажрыйбаларды системалаштыруу болсо, экинчи жагынан болмуштун динамикасы, андагы карама-каршы күчтөрдүн күрөшү аңдалып билинген. Мына ушунун өзү адамдарга табият кубулуштарын жана коомдук мамилелерди аң-сезимдүү түрдө кабылдоо мүмкүнчүлүгүн берген.

Диндин алгачкы формалары, негизинен, табияттан сырткары турган күчтүн реалдуулугуна болгон ишенимге, сыйынууга негизделген. Бирок, алардын сөздүн толук маанисиндеги мазмуну табияттан сырткары турган мүнөзгө толук ээ болгон эмес. Башкача айтканда, ишенимдин бул алгачкы формалары таза диний көз караш болгон эмес, анткени алар реалдуулуктун мазмунун чагылдырган дүйнө таануучулук аспектерди да камтыган.

Ислам динине чейинки ишенимдер - бул курчап турган дүйнө тууралуу стихиялык көз караштардын, түшүнүктөрдүн жана элестөөлөрдүн жыйындысы. Элдик ой жүгүртүүнүн бардык типтерин камтуу менен алар дүйнө таануучулук милдет аткарган жана бул ишенимдер байыркылардын аң-сезиминде, акыл-насаат, накыл сөз, макал-лакап ж.б. формасында болгон. Динден айырмаланып, алардын мазмунунда табияттан сырткары турган системаларга караганда, реалдуулуктун элементтери көбүрөөк

камтылган. Эгер дин өзүнүн принциптерин жана жоболорун жалпысынан ишенимге негиздеп түзсө, ал эми ислам динине чейинки ишенимдер барыдан мурда стихиялуу билимдерге жана так ой жүгүртүүгө таянат, позитивдүү, рационалдуу билимдин элементтерин жана диалектиканын башаттарын камтыйт.

Ошондой болсо да, адамды табияттан бөлүп карай албаган, өзү пантеисттик мүнөзгө ээ болгон жана өзүнүн мааниси боюнча дүйнөгө карата болгон алгачкы мамилени гана туюнткан мусулман динине чейинки ишенимдердин дүйнө таануучулук маңызын абсолютташтырып жиберүүгө болбойт. Анткени анын негизин табияттан бөлүнүп кете албагандык, анын кубулуштарына политеисттик сыйынуу жана ата-бабалардын культу сыяктуу социалдык детерминациянын принциптери түзгөн.

Философиялык ойлордун дагы бир башаты катары практикалык иш-аракеттерди жасоонун жүрүшүндө өнүккөн жана байыркы кыргыздардын жашоо-турмушунун тарыхый уклады менен тыгыз байланышкан эмпирикалык билимдерди эсептесек болот.

Максаттуу иш-аракет катары эмгек адамдын сырткы дүйнөгө карата активдүү өзгөртүп түзүүчү мамилесин болжолдойт. Байыркы адамдар практикалык иш-аракеттердин жардамы менен сырткы дүйнөнүн реалдуу байланышын жана мамилесин, адамдын табигый жана коомдук маңызын аныктоого жана түшүнүүгө аракет кылышкан. Адамдардын дүйнөнү таанып билүүсү табиятты практикалык жактан өздөштүрүү процессинде кеңейип жана тереңдетилген. Бул процессте реалисттик дүйнө түшүнүүнүн калыптанышы жана өнүгүшү чоң мааниге ээ болгон. Байыркы кыргыздардын көпчүлүк рационалдык көз караштары эмпирикалык билимдерден таасир алган. Эмпирикалык билимдер табигый жана социалдык дүйнөнү реалдуу таанып билүүнүн пайда болушу жана калыптанышы үчүн алгачкы база болгон, түздөн-түз турмуштук тажрыйбаларга жана интуитивдүү табылгаларга негизделген.

Албетте, табият тууралуу конкреттүү билимдердин пайда болушу жана байышы коомдук мамилелерди өнүктүрүүнүн мыйзам ченемдүү натыйжасы болгон, анткени бул мамилелер таанып билүүдө чыныгы дүйнөнү кыйла жогорку деңгээлде чагылдыруунун, түшүнүүнүн социалдык негизин түзгөн. Өз кезегинде мындай билимдер реалисттик ой-пикирлердин пайда болушу жана өнүгүшү үчүн табигый негиз болгон. Ошол себептүү байыркы кыргыздар ээ болгон эмпирикалык билимдердин өнүгүшү менен таанышпай туруп алардын социалдык-маданий булактарын түшүнүү кыйын.

Коомдук турмуштагы керектөөнүн өсүшүнө жараша адамдын кызыкчылыктары аң-сезимди аныктаган компоненттерден болуп калат. Ошондуктан табият процесстерин таанып билүү болгону адамдын аракеттеринин натыйжасы. Адамдардын жашоо-турмушунун негизинде бир жагынан сырткы дүйнөнү анчалык коркунучтуу эмес жана кыйла ыңгайлуу, экинчи жагынан кыйла түшүнүктүү жана табышмактуу кылып көрсөтүүгө жасаган аракеттери жаткан. Байыркы адамдардын табият менен жуурулушуп турушу жана анын мыйзамдарын билбеши аларды табиятка көз каранды кылган. Байыркы мезгилдерде эле адамдар кийинки миң жылдыктардагы бүткүл адамзат практикасы жетүүгө аракет кылган табиятты баш ийдирүү, анын мыйзамдарын башкара билүү максаттарын алдыларына койгон. Бирок, алар буга таптакыр башка жол менен барышкан. Байыркы адамдар өздөрүн табияттан бөлүп караган эмес жана анын сырларын күч менен үйрөнүүгө аракет кылбаган. Алар өздөрүн эч убакта табиятка каршы койгон эмес жана ага душмандык мамиле жасабаган, тескерисинче, алар дайыма табияттын бөлүгү бойдон калып, табият менен өтө таттуу мамиледе болушкан.

Байыркы адамдын дүйнөтаанымы өтө маңыроо, примитивдүү болгон. Ал байкоо жүргүзүүдөн гана келип чыккан материалдарга таянган, адам өзү так ажырата албаган кабылдоолордон, көз караштардан жана түшүнүктөрдөн турган. Анда эч убакта кур-

чап турган чөйрөнү сезимдик кабылдоонун ишенимсиздиги жана салыштырмалуулугу тууралуу суроо да пайда болгон эмес, табиятты таанып билүүгө болбойт деген идея да жаралбаган. Бирок, байыркы адам эмгек процессинде акырындык менен максаттуу түрдө билимге ээ болгон, тажрыйба топтогон, табияттын кубулуштарынын себептик-натыйжалык байланыштарын үйрөнгөн жана аны ар түрдүү байкоолору менен салыштырган. Өз кезегинде табият процесстери тууралуу тереңдетилген билим адамдын практикалык иш-аракеттерин ийгиликтүү ишке ашырууга улам көбүрөөк көмөк берген. “Билим – бул табиятка каршы коюлган адамзаттын коркунучтуу күчү. Билим канчалык объективдүү болсо, анда иш жүзүндөгү боштук ошончолук аз болот. Ал канчалык чындыкка ылайык келсе, аны менен куралданып, табият кубулуштарын багынтуу, ага үстөмдүк кылуу ошончолук жеңил болот” [7, с. 54], – деп А.В.Луначарский белгилеген.

Албетте, байыркы адамдардын практикалык иш-аракеттери аларды табигый кырыктардан болгон коркунучтан биротоло бошоткон эмес, бирок, адамзат коомунун кыйла алгачкы стадиясына мүнөздүү мамилеге салыштырмалуу олуттуу айырмаланган мамилени иштеп чыгууга көмөк берген. Адам табияттын проблемалары, Аалам-

дын түзүлүшү тууралуу көбүрөөк ойлоно баштаган, алардан алгачкы ойлорду жана сабак болор маанини аныктоого аракеттенген. Ушунун натыйжасында дүйнө тууралуу конструктивдүү жана позитивдүү идеялар пайда болгон.

Байыркы кыргыздардын дүйнө таанымына талдоо жүргүзүү көпчүлүк табигый процесстер жана кубулуштар, алардын өз ара байланышы тууралуу биздин ата-бабаларыбыздын салыштырмалуу туура көз караштары алардын эмпирикалык билимдеринин негизин түзгөнүн көрсөтөт. Эмпирикалык билим өзүнө күндөлүк тажрыйбаны жана элдик байкоо жүргүзүүнүн жетишкендиктерин камтуу менен курчап турган чөйрөнү таанып билүүнүн алгачкы башаттарынын бири болгон.

Жалпылап айтканда, кыргыздардын философиялык ойлорунун генезиси байыркы доордун социомаданий жагдайларынын негизинде калыптанган. Алардын дүйнөгө болгон көз карашындагы позитивдүү тенденциялар мифтерде, диндин алгачкы формаларында жана эмпирикалык билимдерде чагылдырылган. Күндөлүк жашоо- турмуштук практика жана байкоолор адамдардын ой жүгүртүүлөрүндөгү рационалдык тенденциялардын болушун шарттаган. Буга мүнөздүү өзгөчөлүк болуп дүйнөгө карата сезим-туюмдук мамиле эсептелет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Абрамзон С.М. Очерк культуры киргизского народа. – Фрунзе, 1946. – С.15.
2. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. – Бишкек, 1999. – 438-б.
3. Анисимов А.Ф. Об истинном и иллюзорном в первобытных воззрениях на природу // Вопросы истории религии и атеизма. – Т.5. – М., 1958. – С.363-364.
4. Бартольд В.В. Киргизы: Исторический очерк // Соч. В 9 т. – Т.2. Ч.1 – М., 1963. – С.475.
5. История Киргизской ССР. В 5 т. – Т.1. – Фрунзе, 1984. – С.80.
6. Козубаев О.К. Этическая мысль в ретроспективе. - Бишкек, 1995. – С.79.
7. Луначарский А.В. Против идеализма. – М., 1923. - С.54
8. Токарев С.А., Мелетинский Е.М. Мифология // Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2 т. – Т.1.- М., 1991. – С.14.
9. Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири: Пространство и время. Вещный мир. – Новосибирск. 1988. – С.72.
10. Худяков Ю.С. Кыргызы в Центральной Азии // Вопросы этнической истории киргизского народа. – Фрунзе, 1989. – С.29-40.